

ΘΕΟΛΟΓΙΑ

ΤΡΙΜΗΝΟΝ ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟΝ ΠΕΡΙΟΔΙΚΟΝ

ΤΟΜΟΣ ΝΔ'

ΙΟΥΛΙΟΣ - ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 1983

ΤΕΥΧΟΣ Γ'

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΚΑΙ ΕΘΝΟΣ*

ΕΝ ΤΗ ΟΡΘΟΔΟΞΙΑ

Υ Π Ο

ΝΙΚΟΔΗΜΟΥ (ΒΑΛΛΗΝΔΡΑ)

Μητροπολίτου Πατρῶν

Τὰ Καλάβρυτα ἀποτελοῦν ὁμολογουμένως ἐθνικὸν ὄροσημον ἐντὸς τοῦ ἑλληνικοῦ χώρου, κυρίως διὰ τὸ ἀποφασιστικὸν ἔναυσμα τῆς Ἐθνεγεροσίας τοῦ 1821, διὰ τοῦ ἐθνεγέρτου Ἀρχιεπισκόπου Παλαιῶν Πατρῶν Γερμανοῦ, εἰς τὴν Μοῆν τῆς Ἁγίας Λαύρας, καὶ διὰ τὰς κρίσιμους φάσεις τὰς ὁποίας ἐσημείωσεν ἐντεῦθεν ἡ ἀνάπτυξις τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως ἀνὰ τὴν Πελοπόννησον καὶ πέρα ταύτης.

Τὸ γεγονός τοῦτο, καθ' ἑαυτό, καὶ ἡ ὅλη συμβολὴ καὶ συμπαράστασις τῆς Ἐκκλησίας εἰς τοὺς ἐθνικοὺς ἀγῶνας τῆς Ἑλλάδος (καὶ τῶν ἄλλων ὀρθοδόξων ἐθνῶν) φέρει ἐπὶ τάπητος τὸ ζήτημα τῶν σχέσεων Ἐκκλησίας καὶ Ἐθνους ἐν τῇ Ὀρθοδοξίᾳ, εἰς τὸ ὁποῖον ἡ παροῦσα Εἰσήγησις ἡμῶν ἀποτελεῖ ἀπλῶς εἰσαγωγὴν, συνοδευομένην πάντως ὑπὸ τῆς ἐλπίδος, νὰ ἐπακολουθήσῃ ἐν καιρῷ εὐρεῖα διατριβὴ ἡμῶν, καλύπτουσα τὰς ἐπὶ μέρους πτυχὰς τοῦ ἀπ' ἀρχῆς στασιαζομένου καὶ ἐπιμάχου τούτου θέματος.

ΚΑΤ' ΑΡΧΗΝ

Κατ' ἀρχήν, ὁ σκοπὸς καὶ ἡ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας εἶναι ὑπερεθνικά. Καὶ ἐπεχειρήθη μὲν, ἐκ καθαρῶς συναισθηματικῶν καὶ πατριωτικῶν λόγων, νὰ προσδοθῇ, ἀπὸ ἑλληνικῆς πλευρᾶς, στενὴ ἐθνικὴ σημασία εἰς προφητικὸν λόγον τοῦ Κυρίου πρὸς τοὺς ὁμοεθνεῖς του Ἰουδαίους: «ἀρθήσεται ἀφ' ὑμῶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ καὶ δοθήσεται ἔθνει ποιοῦντι τοὺς καρποὺς αὐτῆς» (Ματθ. κα', 43), ὅτι δῆθεν ὁ ἐνικός «ἔθνει» ὑπονοεῖ τὸ ἑλληνικὸν ἔθνος, ὡς νέον περιούσιον λαὸν τοῦ Θεοῦ, εἰς διαδοχὴν τοῦ Ἰουδαϊκοῦ, τοῦ διὰ τὴν ἀπιστίαν καὶ ἀναξιότητα αὐτοῦ ἐκπεσόντος ἀπὸ τῆς ἀρχικῆς περιωπῆς τοῦ «περιουσίου». Ἀλλὰ βεβαίως πρόκειται περὶ βεβιασμένης ἐκδοχῆς καὶ παρερμηνείας. Διότι, ὅση καὶ ἂν εἶναι ἡ σπουδαία συμβολὴ τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου, διὰ τῆς γλώσσης καὶ τῆς φιλοσοφίας του καὶ διὰ τῆς ἱστορικῆς παρου-

* Εἰσήγησις εἰς τὸ Συνέδριον τῆς «Ἐταιρείας Πελοποννησιακῶν μελετῶν», ἐν Καλαβρύτοις (1983).

σίας καὶ προβολῆς του ἐπὶ τῆς σκηνῆς τοῦ κόσμου (διὰ τοῦ Μεγ. Ἀλεξάνδρου), εἰς τὴν διατύπωσιν καὶ διακήρυξιν καὶ διάδοσιν τοῦ εὐαγγελικοῦ κηρύγματος καὶ τῶν δογματικῶν ἀληθειῶν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, μόνον ὡς ὑπερβολὴ καὶ μονομέρεια δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ἢ κολακευτικὴ τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν φιλοτιμίας ἀποψις, ὅτι διὰ στόματος τοῦ Χριστοῦ ἐξηγγέλθη ἐπίζηλος τίτλος καὶ ἔπαινος τοῦ ἐλληνικοῦ ἔθνους, ὅταν, εἴτε ἐπὶ τῇ παρουσίᾳ τῶν ἐλλήνων ἔλεγε τὸ «ἐλήλυθεν ἡ ὥρα ἵνα δοξασθῇ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου» (Ἰω. ιβ', 23), εἴτε, ἀντιδιαστέλλων πρὸς τὸν παλαιὸν Ἰσραήλ, ὑπενόει δῆθεν ὡς νέον Ἰσραήλ καὶ ὡς «ἔθνος οὖν ποιοῦν τοὺς καρποὺς τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ» τὸ ἐλληνικόν!

Ὁ Χριστὸς ὠμίλει περὶ τῆς «βασιλείας τοῦ Θεοῦ». Αὐτὴν ὀνομάζει «ἔθνος οὖν ποιοῦν τοὺς καρποὺς», τοὺς ὁποίους ἐκζητεῖ ὁ Θεὸς ἀπὸ τὸν «ἀμπελωνά» Του (Ματθ. κα', 41). Ἡ δὲ βασιλεία τοῦ Θεοῦ δὲν γνωρίζει ὅρια τόπου καὶ χρόνου, «ἀλλ' ἐν παντὶ ἔθνει ὁ φοβούμενος αὐτὸν καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην δεκτὸς αὐτῶ ἐστι» (Πράξ. ι', 35). Διότι Αὐτὸς «ἐποίησεν ἐξ ἑνὸς αἵματος πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων κατοικεῖν ἐπὶ πᾶν τὸ πρόσωπον τῆς γῆς» (αὐτ. ιζ', 26) ἀπὸ τοὺς αἰῶνας. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ εἶναι ὑπεράνω τόπου καὶ χρόνου. Αὐτὸ δὲ εἶναι, οὕτως εἰπεῖν, τὸ χριστιανικὸν ὑπερέθνος, εἰς τὸ ὁποῖον «εὐδόκησεν ὁ Πατὴρ δοῦναι τὴν βασιλείαν» (Λουκ. ιβ', 32), καίτοι Αὐτὸς ὥρισε «προστεταγμένους καιροὺς καὶ τὰς ὁροθεσίας τῆς κατοικίας» τῶν ἐθνῶν (Πράξ. ιζ', 26).

ΚΑΘΟΛΙΚΟΤΗΣ ΤΗΣ ΕΚΚΛΗΣΙΑΣ

Ἐξ ἄλλου, ἡ πίστις ἡμῶν «εἰς μίαν, ἁγίαν, καθολικὴν καὶ ἀποστολικὴν Ἐκκλησίαν», τονίζουσα ἐν προκειμένῳ τὴν καθολικότητα τῆς Ἐκκλησίας, δὲν εὐνοεῖ τὴν ὀξεῖαν αὐτῆς διάκρισιν καὶ κατὰ τμησιν κατ' ἐθνικότητα.

Ὡς ἐνιαῖον σῶμα τοῦ Χριστοῦ ἡ Ἐκκλησία, ἔχουσα Αὐτὸν ὡς κεφαλὴν (Ἐφεσ. δ', 15-16), συνδέει ἀρρήκτως τὰ μέλη αὐτῆς εἰς τὴν ἐνότητα τοῦ Πνεύματος «ἐν τῷ συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης» (αὐτ. 3). Διότι ἄλλως, ἐὰν ὑπάρχη κατὰ τμησις, εἴτε ἐθνικὴ εἴτε ἄλλη, «μεμέρισται ὁ Χριστὸς» (Α' Κορ. α', 13).

Αὐτὸ τοῦτο τὸ ὄνομα «ἐκκλησία», κατὰ τὴν παρατήρησιν τοῦ Ἀγ. Ἰωάννου τοῦ Χρυσοστόμου, «ὄνομα οὐ χωρισμοῦ, ἀλλὰ ἐνώσεως ἐστὶ καὶ συμφωνίας ὄνομα». Ὅθεν «τὴν ἐπὶ τῆς οἰκουμένης μίαν δεῖ εἶναι ἐκκλησίαν, καίτοι τόποις πολλοῖς κεχωρισμένην» (Ὁμιλ. Ι εἰς Α' Κορ. 10,4), «ὥστε καὶ ἀναριθμήτους οὖσας, μίαν εἶναι», ὡς συμπληροῖ ὁ ἅγ. Κύριλλος Ἀλεξανδρείας (εἰς Ψαλ. 44,10).

Τούτων οὕτως ἐχόντων, αἱ κατὰ τόπους χριστιανικαὶ Ἐκκλησίαι καὶ οἱ διάφοροι χριστιανικοὶ λαοί, ἐφ' ὅσον διατηροῦσι «τὴν ἐνότητα τῆς πίστεως καὶ τὴν κοινωνίαν τοῦ Ἁγίου Πνεύματος», εἰς τοὺς κόλπους τῆς μιᾶς, ἁγίας,

καθολικῆς καὶ ἀποστολικῆς Ἐκκλησίας», εἶναι ἠνωμένοι ἐν τῷ Χριστῷ, συναποτελοῦντες τὸ ἐ ν σ ῶ μ α τῆς Ἐκκλησίας, καὶ «εἰς λαὸς πάν-
τες οἱ εἰς Χριστὸν ἠλπιότες καὶ μί α Ἐκκλησία οἱ Χριστοῦ, καὶ ἐκ δια-
φόρων τόπων (ἢ αὐτοκεφάλων Ἐκκλησιῶν) προσαγορεύηται» (Μ. Βασίλειος,
παρὰ Ἰω. Καρμίρη, ἐν Θ.Η.Ε., τ. 5, στ. 481).

ΜΗΤΗΡ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Παρὰ ταῦτα, ἐν τούτοις, τὰ θεολογικῶς καὶ ἐκκλησιολογικῶς δεδομένα, ἡ Ὁρθόδοξος ἡμῶν Ἐκκλησία, κατὰ τὴν ἔκφρασιν αὐτῶν τῶν ἱερῶν Πατέ-
ρων, εἶναι «Μ ἡ τ η ρ Ἐκκλησία», καὶ ἀκολουθεῖ ἔναντι τῶν ὑπ' αὐτῆς ποι-
μαινομένων λαῶν τὸν λόγον τοῦ Σωτῆρος Χριστοῦ «ὡς ἡ ὄρνις ἐπισυνάγουσα
τὰ νοσσία ἑαυτῆς ὑπὸ τὰς πτέρυγας» (Ματθ. κγ', 37).

Εὐστόχως δ' ἐτόνισεν ἀείμνηστος Προκαθήμενος τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν
(† Ἀθηνῶν Σπυρίδων) ὅτι· «Ἡ φράσις αὕτη, «Μ ἡ τ η ρ Ἐ κ κ λ η σ ί α»,
διὰ τοὺς ὀρθοδόξους λαούς, εἶναι πλήρης νοήματος καὶ ἐνθυμίζει πάντοτε εἰς
αὐτοὺς τὴν διάσωσιν καὶ διατήρησίν των διὰ μέσου μακρῶν αἰῶνων πικρᾶς
δουλείας καὶ τὴν ἀνάστασιν καὶ ἀνασυγκρότησίν των εἰς ἐλεύθερα κράτη. Ἐν
τῇ Ἐκκλησίᾳ καὶ διὰ τῆς Ἐκκλησίας καὶ ὑπὸ τὰς πτέρυγας τῆς Μητρὸς
Ἐκκλησίας διεσώθησαν οἱ λαοὶ οὗτοι». Καὶ ἐκ τῶν πρώτων ὁ ἡμέτερος Ἑλ-
ληνικὸς λαὸς· παρ' ὅλας τὰς ἀγνώμονας καὶ ἀνιστορήτους διαμφισβητήσεις
τῆς ἐθνοσωτηρίου ταύτης συμβολῆς τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, τὰς, ὡς μὴ ὄφελεν,
εὐκαίρως ἀκαίρως ἀκουόμενας σήμερον («Ἐκκλησία», ἔ. 1969, σελ. 114).

Ὁρθῶς δ' ὑπεμνημάτισε καὶ διεσάφησεν ἐκκλησιολογικῶς τὴν ὡς ἄνω
διαπίστωσιν καὶ διακήρυξιν τοῦ ρηθέντος Ἀρχιεπισκόπου εἰδήμων Ἐπίσκο-
πος (Κοζάνης Διονύσιος), παρατηρῶν ὅτι· «Δὲν εἶναι ἄλλη ἢ Ὁρθόδοξος Ἐκ-
κλησία καὶ ἄλλοι οἱ ὑπὸ τὴν διαποίμανσιν αὐτῆς λαοί, ὡς μί α ἀρχὴ καὶ ἐξου-
σία, ἔστω πνευματικὴ, εἰς τὴν ὁποίαν ὑποτάσσονται καὶ ὑπὸ τῆς ὁποίας ἀγον-
ται οἱ ἄνθρωποι, ὡς δύο χωριστοὶ καὶ διακεκριμένοι κόσμοι, ὡς δύο ἀντικεί-
μεναι ὑποστάσεις, ἐν ἐ γ ῶ καὶ ἐν σ ύ, μεταξὺ Ἐκκλησίας καὶ λαοῦ».

ΕΚΚΛΗΣΙΑ ΕΘΝΙΚΗ

Καὶ συνεχίζει: «Ἡ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία εἶναι κατὰ τόπους Ἐκκλη-
σία ἐθνική· ὅταν δὲ λέγωμεν τὴν Ὁρθόδοξον Ἐκκλησίαν ἐθνικήν, δὲν ἐννοοῦ-
μεν αὐτὴν καὶ κρατικὴν, ἀν καὶ ὡς τοπικὴ ὑπάρχει ἐν τῷ Κράτει καὶ συνά-
πτεται πρὸς τὸ Κράτος καὶ συναλλήλως πορεύεται μετὰ τοῦ Κράτους. Ὁ τί-
τλος τῆς Ἐ θ ν ι κ ῆς εἶναι ἡ δύναμις, συγχρόνως δὲ καὶ τὸ δρᾶμα τῆς Ὁρ-
θοδόξου Ἐκκλησίας. Διότι Ἐκκλησία εἶναι ὁ λαὸς τοῦ Κυρίου, τὸ ἅγιον
ἔθνος καὶ τὸ βασιλείον ἱεράτευμα, τὸ Εὐαγγέλιον ἐνσωματωμένον «στὴν οἰ-

κογενειακή και ἔθνικη παράδοση), διεμποτίζον «τὰ ἦθη, τὴ ζωὴ και τὸν πολιτισμὸν» και ταυτιζόμενον «με τὴν ἴδια τὴ γῆ, ὅπου ριζώνει ὁ λαὸς και τὴν μεταμορφώνει». Εἰς τὸ σημεῖον τοῦτο ἀναντιλέκτως ἐγιναν σφάλματα, και τοῦτο εἶναι τὸ δρᾶμα περὶ τοῦ ὁποῖου εἶπομεν, ἀλλὰ τὰ σφάλματα αὐτὰ δὲν ὀφείλονται εἰς τὸν ταυτισμὸν Ἐκκλησίας και λαοῦ, ἀλλ' εἰς ἀνθρώπους, οἵτινες ἠθέλησαν νὰ καρπωθῶσιν ἐξ αὐτοῦ ἐγκόσμια ὀφέλη. Ὁ ταυτισμὸς αὐτὸς εἶναι πράγματι «μυστικὸ θαῦμα» και ἀλλοίωσις τῆς δεξιᾶς τοῦ Ἰψίστου, ἥτις συνετελέσθη εἰς τὰς ρίζας τοῦ βίου τῶν λαῶν διὰ τοῦ Εὐαγγελίου. Μόνον, καθὼς χαρακτηριστικῶς ὑπὸ ὀρθοδόξου διανοητοῦ ἐλέχθη, μόνον «ὅταν ἡ Ἐκκλησία μεταβάλλεται σὲ ἱστορικὸ θεσμὸ τοῦ Ἔθνους και σὲ ὄργανο πολιτικῆς σκοπιμότητος», ὁ τίτλος τῆς ἔθ ν ι κ ἦ ς δι' αὐτὴν εἶναι ἡ ἀδυναμία και τὸ δρᾶμά της, διότι τότε «ἡ θεολογικὴ της αὐτοσυνειδησία ἔχει ἐξασθενήσει ἢ και τελείως ἐκλείψει» («Ἐκκλησία», ἐνθ' ἄνωτ.).

ΕΘΝΑΡΧΟΥΣΑ ΕΚΚΛΗΣΙΑ

Περαιτέρω ὑπερθεματίζει τὴν ἔννοιαν τῆς ἔθνικῆς Ἐκκλησίας ὁ ὅρος ἔθ ν α ρ χ ο ῦ ς α Ἐκκλησία, εἰς τὸν ὁποῖον φέρομεν ἐν συνεχείᾳ τὸν λόγον, τοσοῦτῳ μᾶλλον καθ' ὅσον ὡς τοιαύτη νοεῖται ἡ Ἐκκλησία, τοῦ ἡμετέρου Ἔθνους κυρίως, ἢ θάλπουσα τὰ ἔθνικὰ ζώπυρα και τὰ ἔθνικὰ δίκαια και δὴ και πρωτοστατοῦσα ἢ συμπαρισταμένη εἰς τοὺς ἔθνικούς ἀγῶνας.

Ἰπὸ τὴν ἔννοιαν αὐτὴν οἱ ταχοὶ τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν ὠνομάσθησαν ἔθ ν ἄ ρ χ α ι, και, ὅπου ἂν αἱ περιστάσεις τὸ ἀπαιτοῦν, ἐξακολουθοῦν και σήμερον νὰ ἐπωμίζωνται τοιαύτας εὐθύνas (ὡς ἐν Κύπρῳ π.χ.).

Δὲν εἶναι ἄγνωστος εἰς τὴν Ἀγίαν Γραφὴν ὁ ὅρος «ἔθ ν ἄ ρ χ η ς». Ἀναφέρεται τρίς εἰς τὴν Π.Δ. (Α' Μακκαβ. ιδ', 47· ιε', 1,2), ἐνθα κατονομάζεται ὡς τοιοῦτος ὁ ἀρχιερεὺς Σίμων, ὅστις «ἀπεδέξατο... εἶναι στρατηγὸς και ἔθ ν ἄ ρ χ η ς τῶν Ἰουδαίων». Ἰπάρχουσι δὲ μαρτυραὶ ὅτι ὁ τίτλος τοῦ ἔθναρχου ἀπεδίδετο εἰς ὑποτελεῖς πρίγκηπας, ὅπως ἦτο ὁ Ἀρχέλαος, υἱὸς τοῦ Ἡρώδου τοῦ Μεγάλου (Ἰωσήπου, Ἀρχαιολ. 17, 3,4) και ὁ πενθερὸς τοῦ Ἡρώδου τοῦ Ἀντύπα Ἀρέτας, ὡς ἔθναρχης ὡσαύτως μνημονευόμενος εἰς τὴν Κ.Δ. (Β' Κορ. ια', 32). πιθανῶς δὲ ἔθναρχαὶ ὠνομάζοντο και οἱ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν ἐπὶ μέρος φυλῶν ἢ πατριῶν τοῦ Βασιλείου τοῦ ἐν λόγῳ «βασιλέως» Ἀρέτα.

Κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς Τουρκοκρατίας οἱ Ἕλληνες, ἐντεταγμένοι εἰς τὴν ὀθωμανικὴν αὐτοκρατορίαν, ἀπετέλουν πολιτιστικὴν ἔθνοτητα («μιλλέτ») με ἰδικὸν των ἔθναρχην («μιλλέτ μπασῆς») τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην.

Προηγουμένως, κατὰ τοὺς μεσαιωνικούς χρόνους, ὅταν οἱ Λατῖνοι εἶχον γίνεῖ κύριοι τῆς ΚΠόλεως (1204-1261), οἱ Ἕλληνες κάτοικοι αὐτῆς εἶπον πρὸς τὸν Φράγκον αὐτοκράτορα· «Ἡμεῖς μὲν, ἄλλου γεγονότες γέ-

νοῦς καὶ ἄλλον ἀρχιερέα ἔχοντες, ἑαυτοὺς τῷ κράτει σου ὑπετάξαμεν, ὥστε σωματικῶς κυριαρχεῖν ἡμῶν, οὐ μὴν γε πνευματικῶς καὶ ψυχικῶς». Καὶ τὸ 1415, ὁ Γεώργιος Γεμιστός-Πλήθων, ἔγραφεν ἐκ Πελοποννήσου εἰς τὸν Αὐτοκράτορα Ἐμμανουήλ: «Ἔσμεν γὰρ οὖν ὧν ἡγεῖσθέ τε καὶ βασιλεύετε, Ἕλληνες τὸ γένος, ὡς ἦ τε φωνὴ καὶ ἡ πάτριος παιδεία μαρτυρεῖ». Ἦτο ἐν χρήσει ἡ λ. γένος πρὸς δήλωσιν τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους. Ἀπεφεύγετο δὲ ἡ λ. ἔθνος, διότι τόσον τὸ οὐσιαστικὸν τὰ ἔθνη, ὅσον καὶ τὸ ἐπίθετον ἔθνικὸς καὶ ἔθνικοὶ ἀπεδίδοντο, κατὰ τὴν ἀγιογραφικὴν ὁρολογία, εἰς τοὺς εἰδωλοατρικοὺς λαοὺς.

Η ΕΝΝΟΙΑ ΤΟΥ ΕΘΝΟΥΣ

Γενικῶς εἰπεῖν, ὁ ὅρισμός τοῦ ἔθνους δὲν ὑπῆρξε πάντοτε καὶ παρὰ πᾶσι ταυτόσημος. Διαμφισβητεῖται δ' ὑπὸ πολλῶν, κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνας, ὡς κύριον χαρακτηριστικὸν τοῦ ἔθνους, τόσον ἡ γλῶσσα ὅσον καὶ ἡ θρησκεία καὶ ἡ κοινὴ καταγωγή. Διαπρεπῆς δ' Ἕλλην φιλόσοφος καὶ παιδαγωγός (Κων. Γεωργιούλης) θεωρεῖ πληρέστερον τὸν ὅρισμόν τοῦ Renan, κατὰ τὸν ὅποιον: «τὸ ἔθνος εἶναι μία ψυχὴ, μία πνευματικὴ ἀρχή. Δύο πράγματα, τὰ ὅποια ἀπαρτίζουν ἐνότητα, συναποτελοῦν αὐτὴν τὴν ψυχὴν, αὐτὴν τὴν πνευματικὴν ἀρχήν. Τὸ ἐν εἶναι εἰς τὸ παρελθόν, τὸ ἄλλο εἰς τὸ παρόν. Τὸ ἐν εἶναι ἡ ἀπὸ κοινοῦ κατοχὴ πλουσίας κληρονομίας ἀναμνήσεων, τὸ ἄλλο εἶναι ἡ σύγχρονος συγκατάθεσις, ὁ πόθος τῆς συμβιώσεως, ἡ θέλησις νὰ συνεχίσωμεν νὰ κρατῶμεν ἰσχυρὰν καὶ ἀδιαίρετον τὴν εἰς ἡμᾶς κληροδοτηθεῖσαν κληρονομίαν. Εἰς τὸ παρελθόν νὰ μοιραζώμεθα μίαν κληρονομίαν δόξης καὶ θλίψεων, εἰς τὸ μέλλον νὰ πραγματοποιήσωμεν ἐν καὶ τὸ αὐτὸ πρόγραμμα... Ἐν ἔθνος εἶναι εἰς μέγας δεσμός ἀλληλεγγύης, ὅστις συγκροτεῖται ἀπὸ τὸ συναίσθημα τῶν θυσιῶν τὰς ὁποίας ἔχομεν κάμει καὶ τὰς ὁποίας εἴμεθα διατεθειμένοι καὶ εἰς τὸ μέλλον νὰ συνεχίσωμεν».

Ὁ αὐτὸς ἐπιστήμων διασαφεῖ ὅτι: «λαὸς» εἶναι ἐν κλασματικὸν τμῆμα τῆς ὅλης ἐθνικῆς ἀκεραίας μονάδος. Τὸ κλασματικὸν τοῦτο τμῆμα περιλαμβάνει δύο ἢ τρεῖς γενεὰς ἐκ τῆς πολυπληθοῦς διαδοχῆς τῶν γενεῶν, αἵτινες συναπαρτίζουν τὸ ἔθνος» (Θ.Η.Ε., τ. 5, στήλ. 357-359).

ΤΑ ΕΘΝΙΚΑ ΘΕΜΑΤΑ ΕΠΙ ΤΟΥΡΚΟΚΡΑΤΙΑΣ

Περισσότερον ὅμως ἐνδιαφέρει ἡμᾶς ἐν προκειμένῳ νὰ προσδιορίσωμεν: πῶς ἐξεδέχεται καὶ πῶς ἀντιμετώπιζε τὴν ἑλληνικὴν ἐθνότητα ὁ ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως τῆς ΚΠόλεως (1453) Τοῦρκος κατακτητῆς καί, ἀντιστοίχως, πῶς διετέθη ἐναντι αὐτοῦ ἡ ἡμετέρα Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξος Ἐκκλησία· τέλος δέ, πῶς ἀξιολογεῖται ἡ θέσις αὐτῆς κανονικῶς καὶ ἐκκλησιαστικῶς.

Ἐκ τῆς πλευρᾶς τοῦ Κατακτητοῦ.

Ὁ Πορθητὴς εἶχε τὴν πολιτικὴν ὀξύνοια νὰ ἀντιληφθῆ, ὅτι τοῦ ἦτο χρήσιμος ὁ ὑποδουλωθεὶς λαός. Καὶ παρίστατο ἀνάγκη νὰ ἐφαρμόσῃ σχέδιον ἀνοχῆς καὶ εὐμενοῦς ὅπωςδήποτε μεταχειρίσεως τῶν χριστιανῶν.

Ὅθεν, συνεδύασεν εὐφυῶς τὴν δημιουργηθεῖσαν ἐκ τῆς Ἀλώσεως πραγματικότητα πρὸς ὠρισμένας ἀρχὰς τῆς μωαμεθανικῆς θρησκείας, συμφῶνως πρὸς τὰς ὁποίας ἦτο ἐπιτρεπτή ἡ παραχώρησις ὑπὸ τοῦ θεοκρατικοῦ μωαμεθανικοῦ κράτους πολιτικῆς τινος ἐλευθερίας εἰς τοὺς «ἀπίστους» ὑπόδουλους.

Εἶναι δὲ ἐν προκειμένῳ χαρακτηριστικὴ ἡ φιλοσοφία, οὕτως εἰπεῖν, τῶν παραχωρηθέντων ὑπὸ τοῦ Πορθητοῦ—διαθέτοντος, ὡς εἴπομεν, πολιτικὴν ὠριμότητα— «προνομίων» εἰς τὸ ὑπόδουλον Γένος.

Ἐπίστευον οἱ Τοῦρκοι ὅτι τὸ μωαμεθανικὸν-μουσουλμανικὸν Κράτος ὤφειλεν, ἐκ λόγων ἀρχῆς, νὰ ὑλοποιῆ τὴν ἔννοια τῆς πολιτείας ὑπὸ ἔννοια θρησκευτικῆν. Ἀνεγνωρίζον τοιοῦτοτρόπως μίαν οὐσιαστικὴν ταυτότητα θρησκείας καὶ ἔθνους.

Ἰπὸ τὸ πρῆσμα τοῦτο θεωροῦντες τὴν περὶ αὐτοὺς πραγματικότητα ἔκριναν, ὅτι ὁ θρησκευτικὸς ἀρχηγὸς τοῦ ἔθνους τῶν ραγιαδῶν ἠδύνατο νὰ εἶναι καὶ ἔθναρχος αὐτῶν («μιλλέτ μπασῆς», ὅπως προελέχθη). Ὅθεν ὁ Πατριάρχης ἀνεγνωρίσθη ἐπισήμως ὑπὸ τοῦ Πορθητοῦ ὡς τοιοῦτος, δηλ. ἀνώτατος ἐκκλησιαστικὸς ἅμα καὶ πολιτικὸς ἀρχηγός. Καὶ περιεβλήθη διὰ τῶν σχετικῶν προνομίων.

Ὅπως δὲ παρατηρεῖ ὁ ἡμέτερος ἱστοριοδίφης Τάσος Γριτσόπουλος, «ἦτο πολὺ φυσικὸν τοῦτο, ἀφοῦ ὁ Πορθητὴς ἴδρυσεν ἐντὸς τοῦ ἰδιοῦ του πολιτικοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἓνα ἄλλο κράτος ποὺ εἰς τὴν πρόσοψιν ἦτο θρησκευτικόν, ἐνῶ εἰς ἕκτασιν, βάθος καὶ οὐσίαν ἦτο καὶ ἔθνικόν κράτος ἐν κράτει. Βεβαίως, διὰ τοῦ κράτους αὐτοῦ καὶ τοῦ ἀρχηγοῦ του ἀπέβλεψεν ὁ κατακτητὴς εἰς ἐξυπηρέτησιν τῶν ἰδικῶν του συμφερόντων, δι' ὃ κατέστησεν ἀποκλειστικῶς ὑπεύθυνον τὸν Πατριάρχην, τ. ἔ. ἐγγυητὴν τῆς μονίμου ὑποταγῆς τῶν ραγιαδῶν εἰς τὴν ἐξουσίαν του. Ἡ περιορισμένη αὕτη πολιτικὴ ὑπαρξίς τῶν ὀργανωμένων θρησκευτικῶς καὶ ἔθνικῶς ὑποδούλων εἰς τὴν ὀθωμανικὴν πολιτείαν ἐπετρέπετο ἀπὸ τὸν ἱερὸν νόμον τῶν μωαμεθανῶν καὶ ἐξυπηρετοῦσε τὰ συμφέροντά των μὲ ἀγρίαν φορολογίαν καὶ ὑπὸ καθεστῶς τυραννίας...». Ἐκ τούτων συνάγεται ἡ ἡγετικὴ ἀποστολὴ τοῦ θρησκευτικοῦ καὶ πολιτικοῦ ἡγέτου τῶν Ὀρθοδόξων Ἑλλήνων, ἡ ὁποία ὅμως συνεπήγετο δι' αὐτὸν καὶ πολλὰ δευτέρως, καὶ αὐτὴν ἀκόμη τὴν ἀγχόνην. (Πρβλ. Τ. Γριτσοπούλου, Πατριαρχικὴ Μεγάλη τοῦ Γένους Σχολή, τ. Α', σ. 48-51, ὅπου καὶ βιβλιογραφία).

Ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς Ἐκκλησίας.

Αὕτη ἐκάλυψεν εἰς πᾶσαν περίστασιν καὶ συνέτρεξε παντοιοτρόπως καὶ ἐπηυλόγησε τοὺς ἐθνικοὺς ἀγωνιστὰς καὶ τὸν ἱερόν αὐτῶν ἀγῶνα.

Δὲν ἦτο αὐτὸ ἡ κυρία ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας. Τὸ κατ' ἐξοχὴν ἔργον τῆς εἶναι ἡ ἐν Χριστῷ σωτηρία τοῦ λαοῦ τῆς. Δὲν ἠγγόνησεν ὁμως ποτὲ καὶ τὴν ἐθνικὴν αὐτοῦ περιφρούρησιν καὶ προστασίαν. Καὶ χάριν αὐτῆς «ἐκένωσεν ἑαυτήν». Δηλ., μὲ πολλὴν αὐταπάρησιν καὶ ἀμέτρους θυσίας «συνεκακουχήθη μετὰ τοῦ λαοῦ τοῦ Θεοῦ», ὡς νέος ὑπὲρ τὸν Μωϋσῆν ἠγγέτης αὐτοῦ. Καὶ περιέθαλψε τὸ Ἔθνος καὶ τοὺς ἀγῶνάς του μέχρι τῆς νίκης καὶ τῆς ἐλευθερίας.

Δὲν θὰ ἐφθάναμεν μέχρις ὑπερβολῆς, ὑποστηρίζοντες ὅτι οἱ ἀγῶνες τῆς ἐθνικῆς ἡμῶν παλιγγενεσίας καὶ ἡ ἀνάκτησις τῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἔθνους ἡμῶν ὀφείλονται κυρίως εἰς τὴν συμβολὴν τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ ἱεροῦ Κλήρου. Διότι σύσσωμον τὸ Ἔθνος ἐξηγέρθη καὶ ἀπετίναξε τὸν ζυγόν του. Ἀλλὰ καὶ δὲν εἶναι ἐπιτρεπτόν οὔτε δίκαιον οὔτε ἀληθὲς νὰ λέγεται ὅτι μηδαμινὰ ἢ ἐλάχιστα εἰσέφερον ἡ Ἐκκλησία εἰς τὸ ἀγωνιζόμενον Ἔθνος. Τοιοῦτος ἰσχυρισμὸς ἀποτελεῖ παραχάραξιν τῆς Ἱστορίας. Διότι καὶ «οἱ λίθοι κεκράζονται», διὰ νὰ διακηρύξουν περιτράνω πόσον αἷμα καὶ πόσας ἄλλας θυσίας καὶ ποίαν συμπαράστασιν καὶ δὴ ἠγετικὴν, προσέφερον ἡ ἔθναρχοῦσα Ἐκκλησία εἰς τὸν ἀγῶνα ἐπιβιώσεως καὶ ἀπελευθερώσεως τοῦ Ἔθνους.

Τόσον εἶναι ἀληθὲς καὶ βέβαιον τοῦτο, ὥστε ἡ Ἑλληνικὴ Ὁρθόδοξος ἡμῶν Ἐκκλησία «πολλάκις τὸν τελείως δευτερογενῆ δι' αὐτὴν ἐθνικὸν σκοπὸν ἔθεσεν ὑπεράνω τῶν καθαρῶς θρησκευτικῶν καὶ τοῦ ἰδίου τῆς, ὡς ὀργανισμοῦ αὐτοτελοῦς, συμφέροντος» (Ἰω. Συκουτρῆ, Μελέται καὶ Ἄρθρα (Ἡμεῖς καὶ οἱ Ἀρχαῖοι), 1956, σ. 97). Ἀλλ' ἀκριβῶς διὰ τοῦτο δικαιούται τῆς ἀναγνωρίσεως, τοῦλάχιστον, ἀλλὰ καὶ τῆς εὐγνωμοσύνης τοῦ Ἔθνους, διότι «ἐκένωσεν ἑαυτήν» (Φιλιπ. β', 7), διὰ νὰ ἄρη τὸν σταυρόν τοῦ μαρτυρίου τοῦ πολυπαθοῦς ἡμῶν Ἔθνους.

Κανονικὴ καὶ ἐκκλησιολογικὴ ἀξιολόγησις.

Διὰ νὰ κυριολεκτήσωμεν, θὰ πρέπει νὰ εἴπωμεν ὅτι ἡ προσφορά αὕτη τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τοῦ Ἔθνους καὶ τῶν ἀγῶνων διὰ τὴν ἐθνικὴν παλιγγενεσίαν νοεῖται, κατ' ἀκριβῆ καὶ δικαίαν ἀξιολόγησιν, ὡς ὑπερτάτη θυσία καὶ μόνον.

Ἄς ἐνθυμηθῶμεν ἐν προκειμένῳ τὸν Ἀπ. Παῦλον, διὰ τὸν ὁποῖον οἰοσδήποτε ἄλλος στόχος καὶ σκοπὸς καὶ ἐπιδιώξις ἔθεωροῦντο «σκύβαλα» ἐν συγκρίσει πρὸς τὸν θεμελιώδη σκοπὸν τῆς ζωῆς του («ἵνα Χριστὸν κερδήσῃ») (Φιλιπ. γ', 8). Ἐν τούτοις, ὅταν ἐσκέπτετο τὸ ἔθνος του καὶ ἀνελογίζετο ὅτι οἱ ὁμοθενεῖς του, ὁ προνομιοῦχος αὐτὸς λαὸς (Ρωμ. θ', 4-5), θὰ ἔμενον ἔξω τοῦ νυμφῶνος Χριστοῦ, δὲν ἐδίστασε νὰ εἴπῃ ὅτι, ἂν ἐξηρτᾶτο ἀπὸ τὴν μεγαλυ-

τέραν δυνατὴν ἰδικήν του θυσίαν ἢ σωτηρία τῶν ὁμοεθνῶν του, θὰ ἠύχετο νὰ μείνη αὐτὸς ἔξω τῆς βασιλείας τοῦ Θεοῦ, διὰ νὰ σωθοῦν πανεθνικῶς ἐκεῖνοι διὰ τῆς χάριτος τοῦ Χριστοῦ. Ἦτο διατεθειμένος νὰ φθάσῃ μέχρι τοιαύτης αὐτοθυσίας ὑπὲρ τοῦ ἔθνους του. Καὶ νὰ υπερθεματίσῃ, ὑπερβάλλων τὸν Μωϋσῆν τῆς Π.Δ., ὅστις ὁμοίως χάριν τοῦ ἔθνους του ἠύχθη εἰς τὸν Θεόν· «εἰ μὲν ἀφεῖς τὴν ἁμαρτίαν αὐτῶν, ἄφες· εἰ δὲ μὴ, ἐξάλειψόν με ἐκ τῆς βίβλου σου» (Ἐξοδ. λβ', 32). "Ὅπως παρατηρεῖ ὁ πολὺς Ἰσιδωρος ὁ Πηλουσιώτης, ὑπερβάλλει ὁ Παῦλος «τὸν θεοφιλῆ Μωϋσέα, εὐξάμενον ἐκ τῆς θείας βίβλου ἐξαλειφθῆναι... ὁ μὲν γὰρ συναπολέσθαι, ὁ δὲ ἀπόστολος ἀπολέσθαι, ἵνα οἱ ἄλλοι σωθῶσιν, ἠύξατο» (Ἐπιστ. ΙΙ, 58).

Ἡ ἔννοια αὕτη τῆς θυσίας εἶναι περισσότερον ἐκδηλὸς καὶ προβάλλει ὡς ἀληθινὸς φωτοστέφανος, εἰς τὰς ἀγιωτέρας μορφὰς τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν ἀγωνιστῶν, ὡς ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε', τὸ ἐξιλαστήριον τοῦτο θῦμα τῆς ἐθνεγεργίας τοῦ '21. Οἰαιδήποτε ὅμως ἄλλαι διαμφισβητήσεις τῆς ἱερατικῆς συνεπειᾶς ἄλλων κληρικῶν προμάχων τῆς ἐλευθερίας τοῦ Ἔθνους, ὅσον καὶ ἂν θεωροῦν συζητήσιμον τὸ ἐγειρόμενον δι' αὐτοὺς πρόβλημα συνειδήσεως (καὶ διαστάσεως, πολλάκις, μεταξὺ τοῦ ἱερατικοῦ ἔθνους καὶ τῶν ἐπαναστατικῶν ἐνεργειῶν καὶ πολεμικῶν ἄθλων αὐτῶν), διαλύονται ὡς τὰ ἀφρίζοντα κύματα ἐπάνω εἰς τὸν βράχον τῆς μεγάλης θυσίας ἀνδρῶν μὲ αἱματωμένα ράσα, εἴτε Βλαχάβας, εἴτε Παπαφλέσας ὀνομάζονται, εἴτε Διαῖκοι εἴτε Καλόγηροι ὑπῆρξαν κατὰ τὸν ἐκκλησιαστικὸν αὐτῶν βαθμὸν. Καὶ ὁ θαυμασμὸς παραμένει ὡς ἡ μόνη εἰλικρινὴς καὶ δικαία ἀξιολόγησις καὶ ἐκκλησιολογικὴ δικαίωσις τῆς ἐθνικῆς προσφορᾶς, τ.ἔ. τῆς υπερτάτης θυσίας τῆς Ἐκκλησίας ὑπὲρ τοῦ Ἔθνους καὶ τοῦ λαοῦ, τοῦ ὑπὸ τὰς ἐθναρχικὰς αὐτῆς πτέρυγας στοργικώτατα καλυφθέντος.*

* Οἱ ἱεροὶ Κανόνες δὲν ὑπεισέρχονται εἰς τὸ θέμα τοῦτο τῆς πρὸς τὸ οἰκεῖον ἔθνος συμπαραστάσεως τῆς Ἐκκλησίας. "Ὅσα δὲ διαλαμβάνονται εἰς τινὰς Κανόνας (Ἄποστ. ς' καὶ πα', Δ' Οἰκ. γ' καὶ ζ', Ζ' Οἰκ. ι', ΑΒ' ια', Καρθ. ιη'), ἀναφέρονται εἰς ὅλας διάφορον ζήτημα: τὸ τῆς ἀναμείξεως τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἀνδρῶν εἰς ὑποθέσεις κοσμικὰς ἢ εἰς ἐξουσίας καὶ εὐθύναις πολιτειακάς. Ἄλλ' ἢ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας, ὡς μητρός, συναντίληψις πρὸς τὰ ἑαυτῆς τέκνα, προδήλως, δὲν ἐμπίπτει εἰς τὰς κανονικῶς ἀπαραδέκτους κοσμικὰς φροντίδας. Ἐτερον ἐκάτερον.